

УДК 321

УКРАЇНА У «ВИРВІ ПРИЧИННОСТІ»: ЧАС ЯКІСНИХ ЗМІН

Багінський А.В.

кандидат політичних наук, викладач кафедри соціології Факультету соціології і права, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

У статті розглядається еволюція політичної системи України в контексті методології політичного часу. Аналізується вплив часових вимірів різних рівнів на сучасний політичний процес. Для аналізу застосовується теоретична модель «вирва причинності».

В статье рассматривается эволюция политической системы Украины в контексте методологии политического времени. Анализируется влияние временных измерений различных уровней на современный политический процесс. Для анализа используется теоретическая модель «воронка причинности».

The article deals with the evolution of the political system of Ukraine in the context of the methodology of political time. The influence of different levels of time measurement in the current political process is analyzed. For analysis the theoretical model "funnel of causality" is used.

Ключові слова: політичний розвиток; політичні зміни; політична система України; політичний час; політичний процес.

Час трансформації або якісних, еволюційних змін існує у зв'язку з нелінійними політичними процесами, де система може містити різні стани, які відповідають різним законам поведіння. Якісні зміни в політичній системі певної країни можливі лише у визначений момент, на стику трансформації більш складних, глобальних систем, до яких вона належить. Саме якісні зміни і забезпечують політичний розвиток в контексті ускладнення і поліпшення ефективності функцій інститутів політичної системи.

Метою статті є дослідження еволюції політичної системи України з точки зору наявності якісних змін її розвитку.

Мета передбачає завдання: окреслити теоретичні здобутки теорій демократизації; з'ясувати роль часових (темпоральних) вимірів у політичному процесі в Україні; застосувати модель «вирва причинності» до аналізу української політичної системи.

Яскравим прикладом якісних змін є період, окреслений К. Ясперсом як «вісьовий час», який дозволив стати людині такою, якою вона є сьогодні, коли на зміну міфологічному світогляду приходив світогляд раціональний, філософський, просвітницький. «В цей період розроблені основні категорії якими ми мислимо по сей день, закладено основи світових релігій, які і сьогодні визначають життя людей» [15, 32-50].

Події 2013-початку 2014 року окреслили вагомі політичні зміни. Але чи зміниться українська політична система в якісному плані?

Україна як нелінійна і нестійка система функціонує в рамках динаміки та взаємодії явищ різних часових масштабів: календарного часу, виборчих циклів, трендів світової економіки, хвиль демократизації, періодів зміни поколінь політичного класу тощо. Схоплювання моменту резонансу різних форм трансформаційного часу створює «щасливу мить» якісної зміни політики, а також можливості для управління нею засобами політичного рішення.

Теорії демократизації в межах наукового напрямку транзитології, який у 1990-2000-х рр. був мейнстрімом у вітчизняних політологічних колах, розглядають якісні зміни у політичній системі суспільства в контексті її демократичної трансформації (демократизації). Засновником транзитології вважається американський політолог Д. Растоу, який у 1970 році оприлюднив статтю «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» [9]. Саме заголовок цієї статті (англійською: *Transits to Democracy – Toward a Dynamic Model*) і дав назву новому напрямку політичної науки. Сутність цього методологічного підходу становила кореляція властивостей вихідного та кінцевого станів процесу демократизації.

Утвердження транзитологічної парадигми відбулося у другій половині 1970-х – першій половині 1980-х років. Особливістю цього періоду стало введення в науковий обіг поняття «хвиля демократизації», яким зокрема почав активно послуговуватись С.Хантінгтон. Поняття

«хвилі демократизації» відображає просторово-часові характеристики демократичного процесу. Виявилось, що демократизація в ХХ сторіччі мала певні ритми, коли в межах світової політики переважали демократичні або авторитарні тенденції [12].

Теорія демократичного транзиту у середині 1980-х років набула свого розвитку в першу чергу завдяки працям Ф.Шмітера, Г. О'Доннелла, Л. Уайтхеда. В 1986 році побачило світ видання «Переходи від авторитарного правління: перспективи демократії», де в роботі Г.О'Доннелла та Ф.Шмітера «Переходи від авторитарного правління»(1986) вперше з'являється поняття «демократична консолідація». В ній дослідники вважають умовою консолідації демократії «інституціоналізацію нових норм і структур режиму, розширення його легітимації та усунення перешкод, які на першопочатковому етапі роблять це становлення складним» [19, 73]. Тобто, фактично еволюцію, вдосконалення політичної системи.

У виданні дослідники аналізували емпіричний матеріал присвячений демократичним трансформаціям у 1950-х – 1980-х роках. Вони прийшли до висновку, що лише від суб'єктивного вибору політичних акторів, а не від об'єктивно діючих суспільних факторів залежить перспектива демократизації суспільства. Іншим важливим результатом дослідницького проекту стала розробка трифазової моделі «лібералізація – демократизація – соціалізація (консолідація)». Вважалось, що послідовне проходження усіх стадій стає запорукою демократизації політичної системи в цілому.

Але досвід пострадянських держав, значна частина яких після інституціалізації своїх державних органів та легітимації нових республіканських політичних систем не стали демократіями у західному розумінні, а навпаки стали тяжіти до авторитарного інституціонального дизайну, показав протилежне.

Якщо встановити більш високий бар'єр для демократичної консолідації, включаючи широке, глибоке національне зобов'язання перед демократією, як найкращою формою урядування, то напрочуд мала кількість нових демократій може бути названа справді стабільною. Беручи за стандарт демократичної консолідації припущення її незворотності, що є складним для прогнозування, на думку Л. Даймонда, можна стверджувати, що станом на 2007 рік лише десять нових членів Євросоюзу, а також Тайвань, Чилі, Уругвай, Південна Корея, Гана стали демократично консолідованими [17, 295].

Досвід демократизації багатьох країн продемонстрував, що лише впровадження демократичних інститутів не забезпечує повноцінного функціонування демократії як політичної системи. Окрім того, кожна держава проходить свій, унікальний шлях до демократії. Так, досліджуючи процес демократичної консолідації в державах Східної Азії Р. Комптон приходять до двох висновків: 1) Існування Західних інституційних форм в Східній Азії не призвело до демократичної консолідації Західного зразка, включаючи ефективну партійну систему; 2) Основа легітимності будь-якої країни хоча б частково залежить від культури [16, 17].

Моделювання процесу демократизації як якісних змін у політичній системі та консолідації демократії як точки біфуркації політичного режиму, коли ймовірність повернення до авторитарного стану значно зменшується вимагає врахування більш великої кількості факторів, які впливають на дані процеси та часових (темпоральних) рівнів в межах яких відбуваються якісні зміни у політичному процесі.

Часовий вимір політики активно досліджується як у вітчизняних, так і у зарубіжних наукових колах [13; 14; 18]. Зокрема, О.Якубін розглядає політичний час як метаметодологію, яка створює потенціал для комплексного вивчення політичної динаміки на макро-, мезо, і мікрорівнях політичного процесу [14].

В цьому плані зручним дослідницьким інструментом є «вирва причинності» (funnel of causality) - теоретична модель, яка вперше була використана політологами Мічиганської школи в роботі «Американський виборець» у контексті вивчення впливу факторів різних масштабів на процес голосування. Значний внесок у розвиток моделі внесли Дж.Махоуні і Р.Снайдер [10, 166-171], що дослідили причинно-наслідкові зв'язки «вирви», як різні «сили» і вектори, що визначають результат політичного процесу. Вісь «вирви» фіксує темпоральний вимір, а форма являє собою логічний витвір причинно-наслідкових ланцюжків з поступовим звуженням фокусу аналізу.

На думку М. Ільїна, необхідно чітко ранжувати рівні «вирви» відповідно до переходу від явищ та факторів «довгострокового розвитку» до повсякденності з її звуженим фокусом [4, 18].

Співвідношення факторів і темпоральних (тимчасових) явищ у «вирві причинності» будуть виглядати наступним чином [8, 54-55]:

- Зовнішнє міжнародне середовище - довгі цикли еволюції світової політики і світового господарства;
- Загальний рівень соціально-економічного розвитку - економічні цикли;

- Соціально-класові процеси та умови - тривалість і якісне наповнення робочого часу;
- Політичні фактори і процеси - ритми політичних процесів;
- Індивідуальні, особистісні психологічні чинники - індивідуальне життєвий час, час індивідуальної дії.

Тепер розглянемо рівні «вирви причинності» в контексті управління потенціалом трансформаційного часу в Україні.

Вплив міжнародного середовища на політичний розвиток України у світі обумовлюється, по-перше, її роллю залежної, ресурсної «периферії»; по-друге, розглядом Української держави як елемента конструкції нових коаліцій у міжнародній політиці. Перша позиція відсилає нас до циклів розвитку 500 річної капіталістичної світ-системи, досліджених І. Валлерстайном, де наступна фаза зростання очікується в середині XXI століття. Друга позиція пов'язана з довгими столітніми циклами еволюції глобальної політики Дж.Модельскі, виходячи з яких прогнозується, що нинішнє, XXI століття ознаменується легітимацією нового глобального лідерства і макрополітичних коаліцій. Довгий цикл означає занепад і підйом світової держави-гегемона [3; 18].

П. Кутуєв, розглядаючи погляди Валлерстайна в контексті дослідницьких програм модернізації, підкреслює, що «перебування світ-системи у точці біфуркації робить її чутливішою до ширшого кола впливів, а відтак, зростає значення «суб'єктивних» факторів, як от позиції інтелектуалів та антисистемних політичних рухів. Роботи Валлерстайна та Аррігі останніх років стають щораз більш моралізаторськими, проповідуючи необхідність доброї волі та політичного розуму задля вироблення нової гегемоністичної візії для світу, візії, яка б вела до справедливішого світу, ніж породжений Європейською світ-економікою унікальний рівень нерівності» [7, 312].

Політика України в міжнародній сфері повинна враховувати вигоди і виклики трансформації, алгоритму взаємодій глобальних гравців виходячи з прогнозованої фази легітимації нового світового порядку в другій чверті - середині XXI століття.

Дане судження, носить найбільш узагальнений характер, оскільки тут ще не зрозуміло, завдяки урахуванню яких, більш конкретних факторів, крім зазначених «великих тривалостей», можуть відбутися якісні зміни в Україні.

Один з основоположників школи дослідження економічних циклів М. Кондрат'єв та його співавтори підкреслювали, що «періоди висхідних хвиль великих циклів, як правило, більш виразно супроводжуються значними соціальними потрясіннями та переворотами в житті суспільства (війнами та революціями), ніж періоди нисхідних хвиль» [5, 374].

На думку сучасних дослідників циклів Кондрат'єва, більш вираженим є те, що сучасна криза є рубіжною і кризовий В-цикл охоплює кінець 2000-х – початок 2020-х років [6, 44].

В контексті кондрат'євської динаміки, найближчі 10 років, у разі переходу на інноваційні рейки та збільшення ефективності економічних інститутів, економічне зростання України може суттєво збільшитись, що в свою чергу вплине на розвиток політичних інститутів.

Далі, слідуючи «вирвою причинності», окреслимо загальний рівень соціально-економічного розвитку як чинника якісних змін. Динаміка української економіки жорстко прив'язана до світових цін на сталь, хімікати та аграрні продукти. Будучи сировинної «периферією» (частка сировинної продукції напередодні кризи 2008 року становила 70%), Україна в повну міру відчула рецесію світового виробничого циклу.

Перехід від факторно-ресурсної стадії до стадії інноваційної конкурентоспроможності можливий протягом 15-20 років. У той же час підкреслюється важливість не стільки економічних причин перетворень, скільки необхідність розвитку соціального капіталу і згуртованості суспільства.

Показником соціально-класових відносин в українському суспільстві є в першу чергу відносини у сфері власності. З одного боку, сьогодні в Україні сформувався клас великих власників, який багато в чому визначає політику держави. З іншого боку, до кінця не вивченим залишається потенціал впливу на політику активних соціальних сил: малих та середніх підприємців, інтелігенції, молоді, людей «вільних» професій, які менше керуються тимчасовими обмеженнями та мають час для політики.

Як підкреслює В.Брайсон, в недемократичних або частково демократичних суспільствах виключені з політики групи виконують роботу заради звільнення часу для політично активних груп. Природно, базовою стратегією якісних змін політичної системи України має стати подальше звільнення часу для політики зазначених соціальних груп. Показовим у даному плані є ситуація Майдану-2013-2014, коли тисячі людей протестують не тільки замість роботи, а й у вільний від основної зайнятості час. [2, 54].

Різноманітний досвід дослідження розвитку держав узагальнює сучасна політекономія з огляду на класичний трьохкласовий поділ суспільства. Диктатура з'являється там, де багатий

або політичний клас концентрує владу у своїх руках, здійснюючи репресії проти середнього та нижчого класів. Але ресурси для репресій є обмеженими.

Ймовірність диктатури зменшується, коли витрати від реформ стають менше витрат від репресій. Політичні переслідування впродовж тривалого часу можливі там, де диктатор може «купити» населення. Українська економіка таких можливостей не надає. Але як довго може тривати відсутність як реформ, так і репресій?

Конфлікт за обмежені ресурси, доходи і владу легко переростає в боротьбу за встановлення правил гри, за вибір економічних інститутів, які визначають характер економічної активності та соціальної сили, яка її втілює. Зрозуміло, в конфлікті неможливо врахувати інтереси всіх соціальних груп одночасно. Когось чекає поразка і розчарування, а когось - перемога і досягнення поставлених цілей.

«Для майбутнього країни наймовірно важливо, хто переможе в цій боротьбі. Якщо вдасться взяти верх тим, хто програє від економічного зростання, вони можуть його заблокувати і надовго занурити країну в епоху застою», - пишуть Робінсон і Аджемоглу [1, 101].

Чим більше середній клас, тим менше можливостей для репресій. Чим багатше середній клас, тим менша загроза для перерозподілу. У міру зростання доходів середній виборець стає багатшим і це знижує його зацікавленість у високих податках. У цьому вигода союзу середнього класу і багатих (політичного класу).

Якщо доля середнього класу в Україні становить сьогодні від 5% до 15% населення суспільства, то у деяких європейських країнах цей показник 50% і вище. Тобто, мінімум 35% населення України має потенціал для економічного і політичного зростання.

Звідси випливає, чому сьогодні не може бути українського президента як переважного представника інтересів середнього класу. Але існує і процвітає президент для найбідніших і найбагатших. Частина бідних ще вірить в урядовий популізм, багаті в процесі реформування системи можуть втратити частину своїх доходів і тому зацікавлені в її консервації.

Таку штучну, ситуацію, зберігати довго не вдасться. Аналіз суспільств, згідно до Робінсона та Аджемоглу показує, що за останні 150 років у багатих завжди є три можливості: (1) піти на поступки, (2) запровадити демократію, або (3) провести репресії.

Управління економікою, інтеграція соціальних інтересів і консолідація суспільства - найважливіші передумови світу політичного. Тепер, «пірнувши» у «вирви причинності» ми можемо побачити тимчасові особливості політичних процесів Української держави.

Інституційний розвиток політичної системи України на сучасному етапі характеризується своєрідним контрапунктом політичного часу. Впродовж 20 років, як мінімум, 4 рази змінювалася форма правління, кілька разів була змінена виборча система на виборах до парламенту, а політичний режим періодично варіювався від напівавторитарного (1991-2004) до гібридного (2004-2010), потім знову тяжів до авторитарних тенденцій (2010-2013) та діалектично заперечував їх (2014-...). Фактично, не змінювався лише характер політичного класу та економіки.

Безумовно існуючі атрибути державності: територія, суверенітет, політична влада та інші, часто зі складністю наповнюються функціональним сенсом зокрема через незавершене конструювання національної ідентичності.

Важливо відзначити, що ще на початку незалежності України державне будівництво набуло модний серед посткомуністичних транзитів експериментальний характер інституціалізації політики. Результатом став гібридний інституційний дизайн, коли радянські управлінські структури накладалися на запозичені у демократичних країн макети політичних інститутів. Звідси, і взялися вищезгадані, численні «поліпшення Конституції», «оптимізації виборчої системи», «удосконалення форм правління», як «покрій пальто» під повноваження чергового глави держави. Все це легітимізували науковим дискурсом лінійного демократичного транзиту, як перехідного стану від тоталітаризму до демократії. Насправді, політичний режим протягом 25 років стійко відтворював химерну, гібридну форму напівавторитаризму-напівдемократії з досить стабільним типом економіки і траєкторією взаємодії соціальних відносин.

Здобуття Україною незалежності, в точці біфуркації віджилого Радянського Союзу, довелося на пік третьої «хвилі демократизації», згідно до терміна С. Хантінгтона.

Але очевидно, що Україна програє демократичним політичним режимам з точки зору розподілу влади, особливо в контексті домінуючої ролі її виконавчої гілки. Процес формування виконавчої влади не сприяє політичній конкуренції з позиції представництва інтересів тих груп, які не входять в політичний клас.

Політичний клас і окремі політичні актори, чиє вольове рішення може вирішити результат якісного моменту політичного процесу, формують «гирло» «вирви причинності», що може визначити долю політичної трансформації. В Україні важливою передумовою потенціалу

політичних акторів приймати рішення, яке створить якісну зміну системи є фази життєвого часу політичного класу.

Більшість людей, що займають сьогодні ключові посади в управлінні Українською державою досягли зрілих етапів політичної соціалізації в безальтернативному політичному середовищі, з нединамічною, ієрархічною системою управління, часто без ознайомлення з передовими науковими способами розуміння політичних процесів. Фактично, сучасна Україна управлялась 2 поколіннями політиків - назвемо їх умовно «покоління Леонідів» і «покоління Вікторів». Перші народилися до 1945 року, другі - в післявоєнний час. Об'єднує обидва покоління те, що їхня політична культура формувалася в радянський період, а можливість керувати будівництвом якісно нової, суверенної держави відкрилася для них в досить зрілому віці, коли політична культура формується не так активно.

Нова українська політика пов'язана з залученням в політичний клас представників поколінь X (1960-1980 року народження) і покоління Y (1980-2000 року народження).

У ситуації турбулентності можливими стають різноманітні варіації взаємодії перерахованих факторів і рівнів темпоральності трансформаційного часу. Позначимо лише кілька потенційно найбільш резонансних сценаріїв політичного розвитку в сучасній Україні.

1. Виходячи з того, що середина XXI століття стане моментом легітимації глобального порядку, а також часом потенційного зростання світової економіки (виходячи з макрорівня «вирви»), Україна отримує можливість більш вигідно реалізуватися в «архітектурі» світової політики. Для цього необхідно налагодити активну співпрацю в рамках тих чи інших країн-коаліцій, вхопити ритм динаміки тривалих соціальних систем і синхронізувати його з довгими циклами глобальної політики і світового господарства.

2. Переформатування темпоральних режимів функціонування української економіки, соціально-класових відносин, соціокультурних механізмів, внутрішньополітичних процесів у контексті їх синхронізації з життєвими і соціальними циклами політичного класу нової якісної суб'єктності, що може відбутися протягом 10-25 років.

3. Якісні зміни можуть не відбутися, якщо управління вищезгаданими чинниками не буде реалізоване. Тоді не виключений варіант дезінтеграції нелінійної, турбулентної політичної системи України аж до її розпаду.

Виходячи з цього, події 2013-2014 є сигнальним, попередніми в процесі трансформації як України, так і світової політики в регіоні. Ключові події, які відбудуться в масштабі цього сторіччя, ще чекають на нас у майбутньому.

Література

1. Аджемоглу Д., Робинсон Дж.А. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты / Д. Аджемоглу, Дж.А. Робинсон – М.: АСТ, 2015. – 575 с.
2. Брайсон В. Гендер и политика времени. Феминистская теория и современные дискуссии / Пер. с англ. А.Л. Якубина. – К.: Центр учебной литературы, 2011. – 248 с.
3. Валлерстайн И. Изобретение реальности времени и пространства: к пониманию наших исторических систем // Время мира. – 2001. – С. 166-171.
4. Ильин М.А. Феномен политического времени // Полис. – 2005. -№ 3. – С.5-21.
5. Кондратьев Н.Д., Яковец Ю.В., Абалкин Л.И. Большие циклы конъюнктуры и теории предвидения. Избранные труды. – М.: Экономика, 2002. – 766 с.
6. Кондратьевские волны: длинные и среднесрочные циклы/ Отв. ред. Гринин Л.В., Коротаев А.В. – Волгоград, 2014. – 360с.
7. Кутуев П.В. Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм. – К.: Сталь, 2005. – 500 с.
8. Мельвиль А.Ю. Методология «воронки причинности» как промежуточный синтез «структуры и агента» в анализе демократических транзитов / А.Ю. Мельвиль // Полис. — 2002. — № 5. — С.54—60.
9. Растоу Д.А. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д.А. Растоу // Полис. — 1996. — № 6. — С.5 — 15.
10. Теория и методы в политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / Под ред. С.У. Ларсена. – М.: Росспэн, 2009. – 751 с.
11. Теорія соціальних змін: сучасні соціологічні концептуалізації : навч. посіб. / П. В. Кутуєв, О. В. Богданова, М. І. Клименко, Т. В. Коломієць, І. В. Мацко-Демиденко, О. Л. Якубін; Нац. техн. ун-т України "Київ. політехн. ін-т" . - Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. - 219 с.
12. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. — М.: РОССПЭН, 2003. — 386 с.

13. Чихарев И., Андрущенко М., Полулях Д. Время и пространство политики. Современные геополитические и хронополитические концепции. – М.: МГИУ. – 2015. – 423 с.
14. Якубін О.Л. Евристичний потенціал методології політичного часу: автореф. дис ... канд. політ. наук / О. Л. Якубін . – Київ : Б.в., 2010 . – 16 с.
15. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Карл Теодор Ясперс. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.
16. Compton R.W. East Asian Democratization: impact of globalization, culture and economy / R.W. Compton. — New York: Praeger Publishing, 2000. — 208 p.
17. Diamond L. The spirit of democracy: the struggle to build free societies throughout the world / L. Diamond. — New York: Holt Paperback, 2008. — 449 p.
18. Globalization as Evolutionary Process: Modeling Global Change / Edited by George Modelski, Tessaleno Devezas, William R. Thompson. — Routledge, 2008. — 464 p.
19. O'Donnell G., Schmitter Ph. Transitions from authoritarian rule: Tentative conclusions about uncertain democracies / G. O'Donnell, Ph. Schmitter. — Baltimore: The Johns Hopkins University, 1991. — Vol. 3. — 190 p.
20. Svoboda M. F. Which democracies will last? Cops, Incubment, Takeovers, and the Dynamic of Democratic Consolidation // British Journal of Political Science. – 2015. – Vol. 45. – Issue 04. – p.715-738.
21. Wilder M. In search of «dialectic» process models: from a «Funnel of causality» to integrated theory of political regimes. – University of Toronto, 2015 // Mode of access: <http://ssrn.com/abstract=2614531>.